

LOVÁSZ ÁDÁM

Niklas Luhmann és a posztökológiai politika lehetősége

Megjegyzések a „természet” redundanciájáról

Absztrakt

Jelen tanulmányban Niklas Luhmann *Ökológiai kommunikáció* című kötetének napjainkban is releváns észrevételeire támaszkodom. Kontraintuitív módon gondolja újra Luhmann társadalom és környezet viszonyát. A modern társadalom legfőbb jellemzője a funkcionális differenciálódás. Luhmann szerint a társadalom nem emberekből vagy emberi cselekedetektől áll, hanem önreferens módon képződő funkcióspecifikus kommunikációkból. Ebből következően a „környezet” fogalma nála különválnak a „természet” fogalmától: környezet alatt mindig egy funkciórendszer környezetét kell értenünk, és ezt a rendszer maga konstruálja meg. Önmagában fennálló környezetről vagy „ökoszisztémáról” nem beszélhetünk, csakis társadalmi konstrukcióként számolhatunk a „környezet” fogalmával. Ökológiai kommunikáció, amit a rendszer környezetként vagy környezeti problémaként reprezentál önmaga számára. Minél bonyolultabb a szociális rendszerek belső komplexitása, annál kevésbé fenntarthatóak ökológiai értelemben. Erősen bírálja Luhmann azokat az ökológiai mozgalmakat, amelyek a környezetvédelem politikai ügyét abszolút érvényű, minden más szempontot felülíró morális értéknek állítják be. Tanulmányom végén egy posztökológiai politika lehetőségét vetem fel.

Kulcsszavak: konstruktivizmus, Niklas Luhmann, ökológia, politikaelmélet, posztökológia, szociológia

Abstract

In this study, I rely on insights from Niklas Luhmann's book *Ecological Communication*. Luhmann rethinks the relationship between society and environment in a counterintuitive way. In modernity, society disintegrates into a multitude of autopoietic (self-constructing, self-producing) functional systems. According to Luhmann, society does not consist of people or human actions, but of function-specific communication formed in a self-referential manner. The concept of „environment” is separated from the concept of „nature”. We cannot speak of an „environment” or „ecosystem” out there, existing in itself. The concept of „environment” is a social construct. Ecological communication is everything that the system represents to itself as an environment or an environmental problem. It can be suggested that the more complex social systems become, the less sustainable they are in an ecological sense. Luhmann strongly criticizes those ecological movements that present the political cause of environmental protection as a moral issue overriding all other perspectives. I propose a post-ecological politics.

Keywords: ecology, Niklas Luhmann, political theory, post-ecology, social constructionism, social movements

Bevezetés

„Isten vagy az istenek letűnésével a »természet« különös jelentőségre tett szert” – állapítja meg Andrew Vincent.¹ Aligha tekinthető véletlennek a „természet” fogalmának paradox felértékelődése a politikai és morális diskurzusokban a késő modernitásban. Az ökológiai fenyegetettségre fektetett hangsúly tűnik az utolsó átfogó, osztársadalmi konszenzust élvező metafizikai hivatkozási alapnak. A vallás evidenciáinak a zárójeleződése az általánossá váló szkepszis következtében üresedést hagyott maga után. Mégis, az 1990-es évek óta az ökológia olyan „ideológiai mesterkeretté” (Klaus Eder kifejezése) vagy metanarratívává (Jean-François Lyotard fogalma) alakult, amely az emberiség kollektív ügyeként fellépve, erős morális töltettel bír, és általános konszenzust élvez.² Jelen keretek között a rendkívül szerteágazó öko-filozófiák és zöld politikaelméletek heterogén világának a rekonstrukciójára aligha vállalkozhatom. A jelen tanulmányban kifejtésre kerülő álláspont inkább azokra az ökológista diskurzusokra vonatkozik, amelyek metanarratívaként, elsősorban az erkölcsi és tudományos monopólium igényével kommunikálnak. Nem a rendkívüli mértékben differenciált akadémiai zöld elméletek, vagy az ökológia mint tudományterület képezi a kritikám tárgyát, sem azok a tudományos tények, amelyek igazolják a környezetkárosodás jelenségét, hanem az ökológiai problémákat tematizáló, ezeket a részjelenségeket akár „ökológiai válsággá” ideologizáló és átmoralizáló, napjainkban igencsak népszerű, ám tézisünk szerint téves ontológiai előfeltevéseken alapuló, mozgalmi kommunikációs formák bírálatára kívánok vállalkozni. Hangsúlyozandó, hogy nem az ökológiai problémák létének a tagadása vagy igenlése jelenti a tétet, sokkal inkább a politikával mint olyannal szembeni elvárások mérséklése a szándék.

Célszerűnek tűnik ebben a vonatkozásban az egyik legnagyobb publicitást élvező ökológiai mozgalom kommunikációjának néhány olyan tartalmi elemére reflektálni, amelyekben szimptomatikus módon jelennek meg bizonyos, általam bírálatra szelektált előfeltevések. Az Extinction Rebellion (XR) nevű nemzetközi civil mozgalom nagy támogatottságnak örvend világszerte, Magyarországon is akadnak követői. A szerveződés

¹ Vincent 2009, 261–262.

² Eder 1996.

honlapján szereplő leírás szerint „klíma- és ökológiai válság” érkezett el, amely „azonnali cselekvést” igényel.³ Eszerint válsághelyzet elé néz a modern civilizáció, amely saját alapjait fenyegeti azáltal, hogy figyelmen kívül hagy olyan, a természettudományok által objektív módon alátámasztott tényeket, mint a biodiverzitás világméretű csökkenése vagy az antropogén eredetű, ipari tevékenység által gerjesztett klímaváltozás. Eszerint tehát ontológiai értelemben beszélhetünk a „társadalomhoz” képest külsődleges „természetről”, amelyet az előbbi veszélybe sodor, mindkét rendszer fenntarthatóságát kockáztatva. Ebből az előfeltevésből következne a második lépés, nevezetesen a cselekvés. Mint az XR honlapja fogalmaz: „Az olyan cselekedetek, mint az útfoglalás, hídfoglalás és azon pénzintézetek tevékenységének a kreatív meggátolása [!], amelyek finanszírozzák a klímaválságot, felkelthetik az állam és a média figyelmét, és új mederbe terelhetik a párbeszédet.”⁴ Harmadik lépésként, az igazság megvallása és a morális cselekvés meglépése mellett, az XR honlapja a „politikának” mint olyannak a „meghaladását” kínálja, közvetlen, alulról szerveződő „polgári gyűlések” (*citizen assemblies*) intézményesítése által, noha ennek részletei homályban maradnak.⁵

Bármennyire is nehezen értelmezhetőek a politikatudós vagy a filozófus számára ezen gondolatok, befolyásuk vitán felül jelentős, és reakciót igényelnek. A második előfeltevést a következőképpen összegezzük: mivel objektív módon kimutatható, mély és kilátástalan, civilizációnk jövőjét fenyegető válsághelyzet áll fenn, azonnal morális cselekvés szükséges a biodiverzitás és klímapolitika ügyéért fellépő emberi szubjektumok részéről. Szó sincsen arról, hogy az XR céljai ténylegesen politikaiak lennének: a politika meghaladásának az igénye mögött a morális felsőbbrendűség metapozíciója merül fel. Aki nem áll mellénk, az egyfelől a tudományos objektivitással, másfelől az erkölcsi jóval kerül szembe. Az igazi megszólítottja ezeknek az üzeneteknek tehát nem a politikai vagy a gazdasági rendszer, hanem a lelkiismerettel bíró polgár, a radikális Szubjektum, akinek az önmagában való Természetet mint olyat kéne az érzéketlen és erkölcstelen Társadalomtól megvédenie.

3 <https://rebellion.global/blog/2020/12/11/tell-the-truth/>

4 <https://rebellion.global/blog/2020/08/31/act-now-extinction-rebellion-demands/>

5 <https://rebellion.global/blog/2021/01/05/citizens-assembly-climate-change/>

Ökológiai kommunikáció, avagy a környezet fogalmának pluralizálása

Niklas Luhmann *Ökológiai kommunikáció* című kötete rendhagyóan aktuális a korunkban zajló ökológiai tárgyú diskurzusok elemzése szempontjából. Mivel olyan szempontokat kínál, amelyek figyelembevételével az ökológizmus mélyebb bírálatára vállalkozhatunk, továbbá nem kezelhető evidenciaként, hogy minden olvasó tökéletesen tisztában volna Luhmann szociológiájának főbb állításaival, gondolatainak részletesebb összefoglalására vállalkoznánk ebben a szakaszban. Kiindulópontja az, hogy az erkölcsi regiszter eredendően alkalmatlan a környezeti válság kezelésére.⁶ Amit „ökológiai problémának” nevezhetünk, az valójában társadalmi kérdés, amely a modern társadalom sajátosságaiban keresendő. Nem arról van szó tehát, hogy ne léteznének materiális értelemben kimutatható ökológiai problémák, vagy akár válságjelenségek, így Luhmann nem sorolható azok közé, akik tagadják az ökológiai probléma relevanciáját. Inkább más alapokra kívánja helyezni a környezetről szóló diskurzust. A zöld gondolkodás valamennyi irányzatának képviselője evidenciaként kezeli az „ökoszisztéma” fogalmát. Utalnék e helyütt arra, ahogyan a természet spontaneitása összefüggésbe kerül a zöld irodalomban az emberi szubjektum politikai-morális cselekvésének sürgetésével. Az úgynevezett „környezeti etika” szakirodalmának klasszikus szerzője, Holmes Rolston III szerint egyetlen érték vagy telosz sem áll fenn elszigetelten, és tételezhető egyetlen globális ökoszisztéma, amely szelekciós rendszerként spontán módon válogat az életképes és életképtelen állatfajok között. Mint fogalmaz: „az ökoszisztémának nincs feje (*head*), de képes az orra után menni, fejlődésének tehát van iránya (*heading*): ez pedig a minél nagyobb fajdiverzitás”.⁷ Annak ellenére, hogy mindezt a természet tőlünk függetlenül, spontán módon hajtja végre, mégis szükséges nekünk emberekként mindent megtennünk a minél nagyobb fokú fajdiverzitás fenntartása és megőrzése végett. A zöld ideológiai spektrum ellenkező végén elhelyezkedő, szintén klasszikus ökofilozófiai szerzőnek számító anarchokommunista Murray Bookchin hasonlóképpen kiemeli a társadalomhoz képest külsődlegesként tételezett természeti ökoszisztéma spontán önteremtő

6 Luhmann 2010 [1986], 7.

7 Holmes 2005, 106–107.

képességét, hozzátéve, hogy politikai és morális feladatunk olyan társadalom létrehozása, amely megőrzi a „természet” integritását.⁸ Jól láthatóan nem bízunk a zöld gondolkodás a természet önmegújító képességének fenntarthatóságában, utóbbit a fejlett ipari társadalom veszélyezteti.

A fent idézett két példa alátámasztja, hogy mennyire elterjedt – az ideológiai spektrum ellenkező oldalain elhelyezkedő zöld gondolkodók esetében is – két rejtett ontológiai előfeltevés. Az első szerint létezik a társadalomhoz képest külső, objektív módon kimutatható tényállásként fennálló „természeti” környezet vagy „ökoszisztéma”. A második, ehhez szorosan kapcsolódó előfeltevés szerint ebből a környezetvédelem erkölcsi követelménye következne, utóbbiért a felelősség pedig az emberi szubjektumot vagy szubjektumok közösségét terhelné. Egészen másként vélekedik erről a kérdésről Luhmann. Szerinte az „ökoszisztéma” fogalma mint olyan „oximoron”, mivel „rendszerrel csak akkor beszélhetünk, ha az adott összefüggés elhatárolja magát a környezetétől”.⁹ Súlyos állítás ez. Alapvető fogalmi tévedésben lenne mindenki, aki az ökoszisztéma fogalmát alkalmazza? Amennyiben elfogadjuk Luhmann társadalomleírását, akkor a kérdésre a válasz igen. Provokatív álláspontja egyenes következménye annak a szociológiai modellnek, amelyet Luhmann alkalmaz a modern társadalom leírására. Eszerint a modernitás legfőbb sajátossága a funkcionális differenciálódás. A társadalom evolúciója társadalmi funkciórendszerekre különböződik szét. Többé nem a hierarchikus vagy térbeli különbségek, hanem a funkcionális eltérések jelentik a társadalom differenciálódásának domináns formáját, végső alapját.¹⁰ Elmondható, hogy – egységes, holisztikus struktúraként – nem is létezik „társadalom” a luhmanni szociológiában. Nincs a rendszereknek semmilyen rendszere, és nincsen a társadalomnak bármilyen egyetemes érvényű logikája. Míg a korábbi társadalmak „hierarchikus módon voltak szervezve, és a centrum és periféria fogalmi mentén működtek”, addig a modern társadalom „heterarchikus és acentrikus világ”.¹¹ Mivel egyetlen funkció, legyen szó

8 Bookchin 2009, 141.

9 Luhmann 2010 [1986], 15.

10 Mint Bognár Bulcsu kiemeli, a funkcionális differenciálódás nem azt jelenti, hogy egyáltalán ne léteznének szegmentált vagy hierarchikus aspektusok a társadalomban. Arról van szó, hogy a funkciók mentén való szétkülönböztetés, szétválás a domináns. Bognár 2013, 127. Martin Gren és Wolfgang Zierhofer szerint a szervezetek szintjén továbbra is tételezhető a szegmentált jellegű differenciálódás. Gren–Zierhofer 2003, 627.

11 Luhmann 2012 [1997], 91.

a gazdaságról, politikáról, jogról, tudományról vagy kultúráról, sem dominálhatja a többit, és nem is rendelkezik azzal a képességgel, hogy integrálja a társadalom egészét, a modern, funkcionálisan szétkülönböződő társadalom Luhmann leírásában „acentrikus és polikontextuális” jellegű.¹² Ebből persze nem következik, hogy egyes rendszerek ne igyekeznének a társadalmat a saját érdekeik mentén átformálni, módosítani, vagy akár dominálni, csupán az, hogy a modernitás lényegéből következően nem tehetik ezt meg sikeresen anélkül, hogy a komplex társadalom alapjait veszélybe ne sodornák.

Nemcsak a regionalizmussal szakít Luhmann szociológiája, hanem a társadalomtudományokra hagyományosan jellemző antropocentrizmussal is. A modern társadalom nézete szerint kizárólag önreferenciális kommunikációból áll. Egy híres-hírhedt passzusa szerint „az emberek, de még az agyak vagy a tudat sem kommunikálhatnak. Egyedül a kommunikáció képes kommunikálni.”¹³ Luhmann az Humberto Maturana és Francesco Varela biológusok által megalkotott „autopoiézisz” fogalmát alkalmazza a funkciórendszerek jellemzésére.¹⁴ Az autopoiézisz annyit jelent, mint „önteremtés”, „öntermelés” vagy „önépítés”. Eredetét tekintve azt a folyamatot jelöli, ahogyan az élő rendszerek emergens módon állítják elő önmagukat és a saját határaikat.¹⁵ „Kommunikáció” alatt a fent idézett meghökkentő részletben Luhmann a funkciórendszerek által feldolgozott információk mentén konstruált kommunikációt érti. Társadalmi értelemben kizárólag ez utóbbiak rendelkeznek bármilyen relevanciával. Mint a *Szociális rendszerek*¹⁶ című főművében fogalmaz: „az értelem a differenciák szerinti feldolgozás, jóllehet olyan differenciák szerint, amelyek nem adóttak előzetesen, hanem a műveleti alkalmazhatóságukat [...] egyedül az értelmi mivoltukból önmaguk nyerik ki. Az értelemesemény önmozgása a *par excellence* autopoiézisz.”¹⁷ Két előfeltevést tagad egyszerre ezen állítás. Egyrészt a kommunikáció klasszikus, Shannon és Weaver-féle

12 Gilbert 2019, 187.

13 Luhmann 2005, 38.

14 A szervesetlen autopoiézisz luhmanni alkalmazásáról és az ahhoz kapcsolódó kritikákról bővebben lásd Lovász 2018, 269–284.

15 Szigeti 2021.

16 Megfelelőbbnek érezzük „társadalmi rendszer”-nek fordítani, hiszen a „szociális rendszer” kifejezés mást jelent, de a magyar nyelvű szakirodalomra és különösen Luhmann főművének magyar címére tekintettel a tanulmányban megtartjuk az utóbbit.

17 Luhmann 2009 [1984], 83.

modelljével való szakítást jelent. Utóbbi értelmében a kommunikáció két, egymástól elkülöníthető szereplő információátvitele volna. Luhmann-nál szó sincsen ilyesmiről: a kommunikáció önreferens művelet, az információ pedig az önvonatkozó funkciórendszerek saját konstrukciója. Nemcsak arról van szó, hogy a társadalom polikontextuális, hanem arról is, hogy a szétkülönböződő funkciói mindig a saját bináris kódjaik szűrőmechanizmusán keresztül jelenítik meg önmaguk számára a saját konstruált valóságukat vagy „világukat”.¹⁸ Az autopoietikus rendszerek szelektív zártsággal működnek. Luhmann megfogalmazásában, „az autopoietikus rendszerek elsődleges célja mindig az autopoieszisz folytatása, tekintet nélkül a környezetre”.¹⁹ Mindazonáltal a funkciórendszerek nem elszigeteltek: képesek szelektálni a közvetlenül környezetükből, a bináris kódjaik mentén azonosítva önmagukat.²⁰ Ilyen kódként azonosíthatjuk a gazdaság esetében a fizetőképesség/fizetéseképtelenség, a jognál a legalitás/illegalitás, a politikában a kormány/ellenzék, a morál területén a jó/rossz, a tudomány esetében az igaz/hamis kettősségeit, és így tovább.

Alapvető fontosságú belátás az igazságértékek pluralizmusáé, amelyet Luhmann ebben az értelemben oszt a posztmodern olyan képviselőivel, mint Lyotard.²¹ Noha – szemben a posztmodernekkel – nem végtelen pluralizmussal van itt dolgunk, hanem egy bizonyos számú igazságérték egymással párhuzamos működésével²² – ez is hatalmas, mondhatni, korszakos jelentőségű előrelépés a monokauzális társadalommagyarázatokhoz képest. Egyetlen bináris kód sem alkalmas vagy méltó arra, hogy minden egyéb megkülönböztetést maga alá rendeljen. A luhmanni modellben egyik funkciórendszer sem képes a komplex modern társadalmi valóságnak végső megalapozást nyújtani. A valóságfeldolgozás mint valóságkonstrukció mindig és szükségképpen plurális folyamat, avagy *néhány* rendszer feladatköre. Észlelni annyi, mint konstruálni. Ennek

18 Nem véletlen, hogy Maturana, Varela és Luhmann modelljei hasonlítanak Edmund Husserl fenomenológiai tudatleírására. Utóbbi az autopoieszisz elméletének egy fontos ihletője volt.

19 Luhmann 2010 [1986], 25.

20 Uo. 56.

21 Lyotard 1993.

22 Tíz darab filozófiai rendszeren szemlélteti kiválóan Hévízi Ottó relativizmus és pluralizmus különbségét. Végtelen lehetőségek helyett a filozófiatörténetben előforduló problémák Hévízi szerint rendre négyezett lehetőségstruktúrát képeznek. Ha nem tulajdonítunk különösebb primátust a négyes számnak, akkor is könnyen belátható, hogy véges lehetőségekkel van dolgunk a filozófiatörténet esetében (is). A pluralizmusnak vannak korlátai. Hévízi 2013, 557–573.

fontos következményei vannak arra vonatkozóan, hogy mit várhatunk el a funkciórendszerektől. Christian Borch nagyon lényegre törően összegzi a bináris kódok egyenértékűségéből eredeztethető következményeket:

„Luhmann állítása szerint a kódok és funkciórendszerek differenciálódása közömbösséget termel mindazzal szemben, ami nem rendelhető a kód két értéke alá. A különböző bináris kódok függetlenek, és nem azonosíthatóak a jó vagy rossz morális kódolásával. Például a politikai rendszer kódja (kormány/ellenzék) nem redukálható értelmes módon morális kategóriákra. Ugyanígy semmilyen morális tartalommal nem rendelkezik a tudományos rendszer kódja, igaz/hamis. Erkölcsi értelemben semmivel sem helyesebb az igazság oldalán lenni, szemben a hamissággal.”²³

A kódok tehát kanalizálják az információfeldolgozást, de minden egyes funkciórendszer esetében eltérő értékek mentén. Bármennyire is partialan relativizmusnak tűnhet Luhmann konstruktivizmusa, inkább pluralizmusnak nevezhető: végtelen sokféleség helyett véges számú, körülhatárolt perspektíva egymással párhuzamos működését azonosítja a modern társadalom működésében. Mivel a morállal szemben is zártak, a funkciórendszerek „magasabb értelemben vett amoralitásáról” beszélhetünk a modernitás kontextusában Luhmann szerint.²⁴ Nagyon fontos következményei vannak a tudomány amoralitásának és a morál tudománytalanságának: a funkcionális differenciáltság okán egymástól elkülönítendő az igazság és hamisság, valamint a jóság és gonoszság kérdése. A tudomány sem kivétel az autopoietikus rendszerek között. Csakis az válhat igazzá vagy hamissá, ami elérte a tudomány szelektíven zárt rendszerének „ingerküszöbét”. Azon valóságmozzanatok válhatnak számára feldolgozhatóvá, amelyek tudományos kérdésfeltevés és módszerek mentén problematizálhatónak, és valamilyen módon alárendelhetőek az igaz/hamis vezérdifferenciának. Amennyiben nem esik át politikai, gazdasági, vagy bármilyen egyéb kódra való lefordításon, a tudományos tudás teljesen irreleváns marad a társadalom többi területe számára.²⁵ Tudomány és morál egyaránt alkalmatlan arra, hogy egyetemes értelem-

²³ Borch 2011, 72.

²⁴ Luhmann 1987, 25.

²⁵ Luhmann 2010 [1986], 38.

adó funkciót lássanak el, mert egészen egyszerűen a funkcionális differenciálódáson átesett társadalomban ilyen funkcióterület többé már nem létezik.²⁶

Az ökológiai probléma és a posztökológiai politika lehetősége

Az elkülönülés nem jelent teljes mértékű elszigeteltséget. Noha közvetlen érintkezésről nincsen szó a funkciórendszerek esetében, másutt viszont Luhmann említi az interpenetráció jelenségét.²⁷ Interpenetrációról akkor beszélhetünk, ha legalább egy rendszer környezetként mutatkozik a másik számára. Ehhez szorosan kapcsolódik a „rezonancia” (*Resonanzfähigkeit*) fogalma. Amikor azonosítanak valamit a környezetükben, ami nem önmagukhoz tartozik és bármilyen módon kapcsolatba hozható bináris kódjaikkal, a szociális funkciórendszerek nemcsak passzív módon könyvelik el az „ingert”, hanem aktívan konstruálnak válaszlépéseket, intézkedéseket, reakciókat. Emlékezzünk, a környezet fogalma Luhmann-nál a rendszer negatív korrelátuma! Vagyis egy rendszer csak az önmagához viszonyított eltérést képes környezetként regisztrálni. „Rezonanciának” nevezhető minden változás a rendszerben, amelyet maga állít elő, az előzetesen saját környezeteként azonosított külsődleges tényezőkkel szemben. Carlton Clark a lényegét kiválóan szemlélteti: „Fogmosásom vagy annak hiánya lefekvés előtt még nem rezonál a társadalommal. Ellenben ha felgyújtom a szomszédom házát, a társadalom ezt észre fogja venni – bizonyos kommunikációs formák meg fognak történni, beleértve a jogi kommunikációt (vádemelés) és a gazdasági kommunikációt (bírsá-

26 Ennyiben kissé optimistának tekintem Ropolyi László habermasi szellemű feltevését a posztmodernitásban jelentkező episztemológiai pluralizálódásnak keretet adó virtuális közösség lehetőségeit illetően: „Ha [...] elfogadjuk [...] a különféle individuális világok s építőelemeik valóságosságának eltérő mértékeit (virtuális létezésüket), azzal virtuális létezésük más virtuális létezőkkel közös kontextusba helyezhető. [...] [M]inden individuális világ minden más világgal elvben egyenmű, összevethető, összekapcsolható, s egyetlen virtuális, plurális univerzumba integrálható lesz. A közös valóság ilyenképpen nem valami külsődleges, kívülről jövő, absztrakt, univerzális eszmény érvényesítésével, hanem az egyenlő pozíciójú valóságok közötti közösség megteremtésével, a közöttük létesített kommunikatív aktusok során értelmezhető.” Ropolyi 2022, 53.

27 Luhmann 2009 [1984], 243–246.

golás).²⁸ A példa egy pszichés rendszer (a vandalizmust elkövető emberi szubjektum), valamint két funkciórendszer (jog és gazdaság) rezonancia-viszonyát írja le, ám ugyanez áll a funkciórendszerek interpenetrációira is. Működésükkel egymásra hatnak, és kiváltanak válaszlépéseket. A rezonanciaképesség fogalma tehát a reagálóképességet írja le. Minél többfajta „környezettel” találja szemben magát egy rendszer, annál inkább bővül a lehetséges válaszainak a repertoárja. „Programnak” nevezi Luhmann a funkciórendszerek azon szemantikáit, amelyekben keresztül a környezeteikkel érintkeznek. Míg a kód változatlan marad, addig a programok jelentős változásokon mehetnek keresztül. A program tulajdonképpen az a rés, amelyen keresztül a rezonancia működtethető.²⁹ Mindazonáltal a funkcionálisan differenciált társadalomban mindegyik funkcióterület „csak saját autopoieszise frekvenciájának a keretein belül rezonanciaképes”.³⁰ Másként kifejezve, a programok addig bővíthetők, amíg a bináris kódok ezt megengedik. Potenciálisan bármivel rezonálhat a rendszer, aktuálisan még sincsen ez így.

Itt érkeztünk el tehát a Luhmann által felvetett „ökológiai probléma” lényegéhez. Minél előrehaladottabbá válik a funkcionális differenciálódás társadalmevolúciós folyamata, annál inkább megszorodnak a környezettel való érintkezések lehetőségei a programok szintjén, miközben a zártság lehetőségei szintén megnövekednek a kódok szintjén. Ezt nevezi Vladislav Valentinov a „komplexitás-fenntarthatóság átváltásnak” (*complexity-sustainability trade-off*), jómagam pedig „az ökológiai problémának”.³¹ A nagyobb fokú nyitottság szükségszerűen együtt jár a zártság fokozódásával. Befogadás és kizárás egymás korrelátumai. Ez a komplexitásredukció követelményéből is fakad. Annak érdekében, hogy hatékonyabban feldolgozhatók és információkká alakíthatók az ingereket, a funkciórendszerek kénytelenek szűrőmechanizmusok segítségével kizárni a számukra feldolgozhatatlan és kódolhatatlan zajt. Aligha várható el a jogrendszerrel például olyan kérdések taglalása, amelyek túlmutatnak legalitás és illegalitás kettőségén. Ha mindennel (is) foglalkoznia kéne a jognak, akkor egyetlen bírósági ítélet sem születne meg soha. Tempo-

²⁸ Carlton 2019, 6.

²⁹ Luhmann 2009 [1984], 340.

³⁰ Luhmann 2010 [1986], 78.

³¹ Valentinov 2014.

rális korlátok között működnek a funkciórendszerek.³² Az ökopolitikák – morális és tudományos hivatkozási alapon – meg kívánják nyitni a szociális rendszereket a természettel azonosított „környezettel” szemben. Ebben Luhmann óriási veszélyeket lát. Elismeri ugyan, hogy a modernitásban „a társadalom túl kevés rezonanciát teremt elő az ökológiai veszélyekre való tekintettel”, ugyanakkor „lehetséges [...] egyidejűleg túl sok rezonancia is, és a rendszer, anélkül hogy kívülről lerombolnák, a túlzott belső követelmények következtében is szétropanhat”.³³ A rezonancia fokozása, noha jogos követelmény, rendkívüli óvatosságot igényel, kiváltképpen a politikai rendszer vonatkozásában.³⁴ Visszautasítja Luhmann azt az előfeltevést, hogy időhiányban szenvednénk: senkinek nem áll jogában valamilyen morális megalapozottságú sürgető lánglelkűség következtében tönkretenni a társadalom rendszereinek működését. Komplex megoldások szükségeltetnek, amelyek számolnak a funkciórendszerek eltérő időkezelési stratégiáival. Ahogyan a környezetet, úgy a temporalitást is pluralizálja a luhmanni társadalomszemlélet. Ismételten érdemes hangsúlyozni, hogy Luhmann elismeri az ökológiai válságjelenségek és veszélyeztetettség létét, sőt, ezek ténylegesen a modern funkcionális differenciálódásból eredő vakságból származtathatóak. Az ökológiai probléma pontosan abból fakad, hogy „minden bináris kód univerzális érvényességre tart igényt, de csak saját perspektívája számára”.³⁵ Az viszont nem járható út, hogy – a sürgető morális cselekvés imperatívuszára hivatkozva – ellehetetlenítjük a társadalom akármelyik létfontosságú területét.

Luhmann a zöldeket „fásult morális önteltséggel” vádolja, mivel – a saját felsőbbrendűségük tudatában – figyelmen kívül hagyják szerinte a társadalom komplex mivoltát, továbbá a nézeteik helytelen ontológiai premisszákon alapulnak.³⁶ A funkcionális differenciáltság már előrehala-

32 Érdekes módon Luhmann szinte egyáltalán nem tematizálja a térbeliséget. Egyes kritikák szerint a tér mint olyan teljesen hiányzik a modelljéből. Valóban rendkívül kevés utalást találunk a tér témájára. Világtársadalomban élünk, a területi határok pedig már érvényüket veszítették – véli Luhmann. Ez az egész elméleti konstrukciójának talán a leggyengébb pontja. Annyira kommunikáció-központú, hogy a tér kérdése egyáltalán nem vethető fel ebben a keretben. Borch 2013. Ezzel szemben Gren és Zierhofer úgy látják, hogy Luhmann elméletéből igenis kiolvasható egyfajta luhmanni felfogás a térre, sőt, még a testiségre vonatkozóan is, noha maguk is elismerik, ezen fogalmak valóban marginális jelentőségűek a luhmanni szociológia rendszerében. Lásd Gren–Zierhofer 2003, 615–630.

33 Luhmann 2010 [1986], 135.

34 Uo. 108.

35 Uo. 128.

36 Uo. 144–145.

dott fázisban van, és túl vagyunk azon az állapoton, hogy a kritikai szubjektum szemlélet egyáltalán képes legyen konstruktív módon tudatosan átalakítani a társadalmat racionális elvek mentén.³⁷ Luhmann ezen a ponton mintha kissé hasonló érvrendszerrel operálna, mint a természetvédők: létezik egy spontán rend, amelyet ugyan helyreállítani vagy létrehozni nem tudunk, ám a saját, tudattalan cselekedeteinkkel nagyon is tönkretelhetjük. Csakhogy itt az „ökoszisztéma” helyett a „szociális rendszerek” azok, amik az emberi cselekvés nem szándékolt következményei által veszélyeztetettek. Ha összegezni kívánjuk Luhmann álláspontját, akkor ez a következő formulára redukálható: *meg kell védenünk a társadalom belső környezetét a zöldektől*. Utóbbiak, mivel morális alapon visszabontanák a társadalom komplexitását, veszélyt jelentenek a modern társadalomra. Az aggodalom politikái nem kívánják tudomásul venni az emberi cselekvés határait. Persze a jövőre való hivatkozás kétségtelenül meggyőző érvként képes fellépni, amint ezt az ökopolitikák választási sikerei bizonyítják. A zöld pártok látszólag kormányzóképesé váltak, így Luhmann aggodalmai – első látásra – alaptalannak tűnhetnek. Eddig nem kerültek felszámolásra a funkcionálisan differenciált társadalmi berendezkedés alapjai. „Csak a jövő mutathatná meg, hogy az aggodalom jogos volt-e, de a jövő minden jelenben újrakonstituálódik” – mondja Luhmann a zöld politikákról, de éppenséggel a zöld mozgalmak miatti saját aggodalmaira is vonatkoztathatnánk eme sorokat.³⁸ Példák természetesen akadnak, amelyek a zöld politikák nem szándékolt hatásai miatti luhmanni aggályokat mintha valóban alátámasztanák. Egy átfogó kutatás nemrégiben azt találta, hogy a megújuló energiák súlyának radikális és gyors, mesterséges növelése állami ösztönzők révén magasabb „össztársadalmi költségekkel” jár, mint a szénelapú energiahordozók használatának folytatása a megújuló energiaforrások lassabb fokozása mellett.³⁹ Számunkra az az érdekes, ahogyan a funkcióértékek és értelmek konstruálódnak, nem pedig ezek önmagukban fennálló objektív igazsága vagy hamissága. Luhmanni

37 Ebben eltér Jürgen Habermastól, aki az interszubjektív konszenzusra alapozná az össztársadalmi transzparenciát biztosító „kommunikatív racionalitást”. Habermas 2011 [1981]. Szemben Habermasszal, Luhmann-nál a kommunikáció inkább aracionálisnak mondható, vagy plurális módon racionálisnak. Nem a kritikai szemlélettel rendelkező emberi szubjektivitás szavatolja az autopoietikus rendszerek értelemkonstrukcióit. Éppen ellenkezőleg: önmaguknak adnak jelentést a szociális rendszerek.

38 Luhmann 2010 [1986], 150.

39 Herath–Tyner 2019.

szempontból igencsak nehéz „össztársadalmi” fogalmakról beszélni, így az „össztársadalmi költség” mint jelölő is éppúgy problematikus, mint az „ökoszisztéma egészére” vagy a „természetre” való holisztikus hivatkozás. Az önmagában fennálló nyers igazság a társadalomtudományok számára éppúgy hozzáférhetetlen, mint bármely más észlelőképes rendszer esetében. A tudomány csakis azon elemeket képes feldolgozni, amelyek az igaz/hamis bináris alá rendelhetőek.

Elérkezettnek tűnik az egységes egészként kezelt „természet” fogalmával való leszámolás ideje. Luhmann társadalomelmélete egyszer és mindenkorra szakítást jelent a nagy társadalmi egészekben való gondolkodással. Nem tétélezhető olyan társadalmi Rendszer, amely kapcsolatba hozható lenne a „Földdel”.⁴⁰ Noha Luhmann valóban használja alkalmi jelleggel a „világtársadalom” fogalmát, ez nem valamilyen egységes struktúrát mutató „világrendszert” jelentene, miként azt a luhmanni elmélettel egyébként számos párhuzamot mutató, a rendszerelméletből és a marxista hagyományokból egyaránt építkező világrendszer-elmélet tétélezi. A világtársadalom funkciórendszerek véges sokaságára különböződik szét. Mint láthattuk, a funkcionális szétkülönböződés a környezet fogalmának is a pluralizálódását vonja maga után. Amennyiben Luhmann szociológiáját hivatkozási alapnak tekintjük, elfogadva annak „radikális konstruktivizmusát”, szakítanunk kell a „természet” és „ökoszisztéma” fogalmaival. Ezek legfeljebb helyiértékkel rendelkezhetnek, a társadalmat mint egészet meghatározó, esszenciális valóságtartalommal bíró egyetemes fogalmakként viszont fenntarthatatlanok. Steffen Roth és Vladislav Valentinov nemrégiben megjelent tanulmányunkban kitűnő útmutatást nyújtanak a gondolkodásunk luhmanni szellemű „természetietlenítéséhez”. Mint kiemelik, „egy polikontextuális társadalomban egyáltalán nem létezhet bizonyosság. Ehelyett szociális rendszerek sokasága létezik, amelyek előállítják a saját környezeteiket.”⁴¹ A „természet” fogalma mintegy felbomlik mesterségesen megalkotott konstrukciók véges – azaz plurális jellegzetességeket felmutató – sokaságává. Timothy Morton esztéta, természetfilozófus nyomán beszélhetünk „természet

40 Tökéletesen értelmetlen ebben a tekintetben olyan absztrakciókról beszélni, hogy „a Rendszer” *en bloc* „fáj a Földnek”, bármennyire is ragaszkodnak az ilyen hangzatos, ám alap nélküli terminológiákhoz a zöld gondolat bizonyos idealista hazai képviselői. Éber 2020.

41 Roth–Valentinov 2020, 2.

nélküli ökológiáról”,⁴² ám ez is túlságosan totalizáló: inkább arról van szó, ha Rothot és Valentinovot követve luhmanni fogalmi keretek között maradunk, hogy a természet megszűnik mindent meghatározó, esszenciális alapként működni. Vagyis a funkcionális differenciálódás következtében a természet egy lehetséges ökológiává fokozódik le. Sokfajta egyéb, társadalmilag észlelhető környezettípus mellett, a tudomány által észlelt és konstruált valóság státuszát élvezve foglalja el egyenrangú, ám messze nem felsőbbrendű vagy egyedülálló helyét a szociális rendszerek plurális sokaságában. Roth és Valentinov állítása szerint, ha következetesen tartjuk magunkat a luhmanni társadalomleíráshoz, akkor a természet „nem több vagy kevesebb, mint a társadalom tudományos alrendszerének egy alrendszere”.⁴³ Másként fogalmazva: „természet” mindaz, amit a természettudományok saját műveleteik által, alkalmas és módszeres megfigyelések révén önmaguk konstruálnak meg. Mivel minden funkciórendszer egymással egyenrangú és autonóm, a tudomány sem képes a társadalom számára koherens útmutatást nyújtani. Roth és Valentinov ebből következően a „többszintű és policentrikus kormányzást” javasolják, az ökológiai veszélyekre való válaszként.⁴⁴

A leegyszerűsítő álmegoldások vagy, ami még katasztrofálisabb kiemenetelű lenne, a társadalom komplexitásának erőltetett lebontása helyett Luhmann és kortárs követői a komplexitás fenntarthatóságának a növelését hangsúlyozzák. Nem egyszerűbb társadalmi struktúrákra van szükség, hanem még bonyolultabb és összetettebb, még reagálóképesebb társadalomra. Amikor Luhmann úgy fogalmaz, hogy „nem kevesebb, hanem több beavatkozási lehetőséget kell kifejleszteni”, az ellenkező látzat ellenére pontosan a társadalom alulról történő építkezése mellett foglal állást.⁴⁵ Szemben azokkal a politikai erőkkel, amelyek az államban mint intézményben vagy a politikában mint olyanban bíznak, Luhmann a funkciórendszerek további differenciálódását elősegítő politikák mellett foglal állást. Életművének általában visszafogott, olykor túlságosan is absztrakt, ám üdítően neutrális nyelvezetéhez képest kiemelkedően éles,

42 Morton 2007.

43 Roth–Valentinov 2020, 5.

44 Uo. 5–6. Hasonló szellemben említi Z. Karvalics László az „izokratikus”, azaz egyszerre decentralizált és fokozottan rezonanciaképes társadalmi működésmód által jellemezhető posztburokratikus kontrollstruktúrába való átmenet szükségességét az olyan globális jelenségek kapcsán, mint a Covid19-pandémia. Z. Karvalics 2021, 169.

45 Luhmann 2010 [1986], 26.

polemikus, már-már politikai programként vagy kiáltványként is olvasható mű az *Ökológiai kommunikáció*. Noha számos tekintetben idejétmúlt, a kritikai észrevételeinek jelentős hányada máig élénken releváns, különösen a zöld politikák rendszerszintű diszfunkcionalitásai ismeretében.⁴⁶ Luhmann észrevételeit továbbgondolva Ingolfur Blühdorn több mint két évtizeddel ezelőtt egy „posztökológiai politika” lehetőségét vetette föl. A következő diagnózisból indul ki, amelynek élével aligha vitatkozhatunk, legalábbis az ökopolitikák mainstreamjét illetően: „az ökológiai gondolkodás nem hozott semmilyen ténylegesen új elemet a politikaelméletbe [...] mindössze a modernitás régi projektjének egy új álcájaként működik”.⁴⁷ Ha végigtekintjük a létező zöld politikákat, döntőrészt a 19. század ideológiáinak korszerűsített formáit észleljük. A modern politikai rendszer bináris kódjaival való tényleges szembenállásról a létező ökopolitikák esetében nem beszélhetünk, beleértve a modern politika történetét kísértő, hatékonyabb megoldások hiányában makacsul fennmaradt, mindannyiunkat továbbra kísértő „bal/jobbs” distinkciót is. Luhmannhoz hasonlóan Blühdorn is azzal vádolja a zöld mozgalmakat, hogy objektív jellegzetességekkel ruházzák föl a „környezet” fogalmát, holott az valójában a tudomány mint rendszer konstrukciója.⁴⁸ Nem veszik észre, hogy a fejlett funkcionális differenciálódás következtében a környezeti problémák immáron a társadalom belső környezeti problémái. Számunkra és a társadalom valóságkonstruáló rendszerei számára egyaránt hozzáférhetetlen a társadalomhoz képest külsődleges, konstruálatlan realitás.⁴⁹ Csak annyiban vehető tekintetbe bármilyen objektív, materiális tényszerűség, amennyiben rezonanciát vált ki, vagyis tényként konstruálódik valamilyen funkciórendszer belsejében. Luhmann azért fontos Blühdorn számára, mert lehetőséget kínál „a környezeti problémák deontologizálására”.⁵⁰ Akkor válhat lehetővé az ökológiai válsággal való szembesülés, amikor végre a helyükön tudjuk kezelni a társadalmi jelenségeket. Még az olyan, természettudományi objektivitásra törekvő és tényleges statisztikai megalapozottságú ökológiai irányzatok, mint a Blühdorn írása óta keletkezett, nagy népszerűsége szert tevő, a klímaváltozást és fajkihalást tematizáló

46 Clifford 2022.

47 Blühdorn 1997, 128.

48 Uo. 131.

49 Uo. 135.

50 Uo. 135–136.

„antropocén” irányzat, is merő szcientizmusba torkollnak, amennyiben a társadalmi realitásokat felülíró igazságforrásokként tételezik önmagukat.⁵¹

A posztökológiai politika, szemben a mainstream ökopolitikákkal, szakít a nagy egészekkel. Blühdorn sommás ítélete szerint a természet fogalma „redundáns”.⁵² Amit a zöldek „természetnek” neveznek, az valójában az egyetemes inkluzivitás jelölője. Mivel egyetemes megoldásokban gondolkodnak, a zöldek a modern univerzalizmus projektjét folytatják, minden modernitáskritikai látszat ellenére.⁵³ A modernitásban végbemenő társadalmi fragmentáció Luhmann által azonosított ténye azonban Blühdorn szerint a posztökológiai politikára való áttérés szükségességét támasztja alá. Számunkra az a legérdekesebb a szerző koncepciójában, hogy nemcsak az ökológizmus jelentős részét meghatározó, valóban zavaró holizmussal helyezkedik szembe, hanem annak jövőorientáltságával is. A zöld diskurzusokon belül hosszú ideig elterjedt volt a „jövő nemzedékeinek” fogalma, ám ennek a kifejezésnek a népszerűsége a jelek szerint 1997 óta már némileg hanyatlóban van.⁵⁴ Posztmodern szellemben Blühdorn a jelent helyezi előtérbe: „a posztökológiai politikát egyedül a jelen érdekli”, továbbá a megőrzés helyett a konstrukcióra összpontosít.⁵⁵ Azért „posztökológiai” a koncepciója, mert a társadalommal szembeállított, purifikált „Természettel” vagy „Környezettel” szemben ökológiák sokaságát feltételezi.⁵⁶ A pluralista ökológiai álláspontok természetesen sok mindenben eltérnek egymástól, de közös mozzanatuk a komplexitásra fektetett hang-

51 Ezért is szükséges az antropocén fogalma kapcsán, a természettudományi determinizmus által jellemezhető „zárt antropocén” helyett a „tág antropocén” fogalmára való áttérés. A tág vagy „plurális” antropocén a regiszterek sokféleségét, valamint a tudásformák egyenrangúságát hirdeti, beleértve a társadalom- és kultúratudományokat, valamint a művészetet és a nem nyugati bennszülött tudásokat is. Szintén nem határtalan relativizmus, hanem az igazságfogalmak véges, határolt sokaságát képviselő nézet ez. Lásd Horváth 2021, 213–214.

52 Blühdorn 1997, 138.

53 Uo.

54 https://books.google.com/ngrams/graph?content=future+generations&year_start=1800&year_end=2019&corpus=en-2019&smoothing=3

55 Blühdorn 1997, 140–141.

56 Általános pluralista irányultságából adódóan Blühdorn koncepciója retroaktív módon mintegy viszonyba hozható olyan újabb keletű posztökológiai szemléletű álláspontokkal, mint a komplexitást hangsúlyozó Erich Hörl „barokkaotikusként” jellemezhető „ezernyi ökológiájával”, Bernard Stiegler negantropocén-fogalmával, de éppenséggel az eredendő természetkulturális hibriditást, a természettudományi tények konstruált jellegét hangsúlyozó Bruno Latour-féle „cselekvőhálózat-elmélettel” és Donna Haraway „chthulucén”-fogalmával is. Haraway 2016; Horváth–Lovász 2017, 2021; Hörl 2013; Latour 2021; Stiegler 2018.

súly, az ökológia pluralizált, fragmentált felfogása, továbbá a Természet esszenciált, holisztikus fogalmának radikális tagadása és annak felváltása egy radikális konstruktivista természetfelfogással. A posztökológiai gondolkodás feladja az általános, egyetemes igazságigényt, az Egy kizárólagosságát a Sokaság pluralizmusa helyettesíti. Blühdorn szerint a posztökológiai pozíció lehetővé teheti „a jelen rehabilitációját”.⁵⁷ A természet fogalma mintegy túlélte a saját hasznosságát. Olyan primitivizmustól sem mentes politikai pozíciók hívószavává fajult, amelyek a társadalom komplexitásának visszabontását tűzik ki célul. Utalhatunk például a nagy támogatottságnak örvendő „nemnövekedés” mozgalomra, de éppenséggel a gazdaság, politika és jog autonómiáját kiiktatni kívánó szélsőséges XR mozgalomra is. Mint Blühdorn megjegyzi, „a poszttermészeti állapotban a természet egyetlen fogalma sem sajátíthatja ki a közös jó vagy közös érdek pozícióját”.⁵⁸

Konklúzió

Nemrégiben napvilágot látott egy hír, amely szerint az Extinction Rebellion mozgalom felfüggeszti utcai tiltakozásait, lezárásait mondván, hogy a társadalom intézményei érzéketlenek maradtak az ökológiai üzenetre.⁵⁹ Ezt akár egyfajta tanulási folyamat kezdeményeként is értékelhetjük. A tiltakozó mozgalmak szembesülni kénytelenek a modern társadalom szerkezetével. Ha optimista módon értékeljük a helyzetet, akkor annak a jele a fejlemény, hogy tevékenységüket hozzáigazítják ehhez a realitáshoz. Vajon a posztökológiai fordulathoz elégséges a luhmanni szociológia mint metakeret? Nem fenyeget az a veszély, hogy ezt a társadalomleírást abszolutizáljuk, és követendő, sőt, megkérdőjelezhetetlen mintaként kezzeljük? Luhmann maga hangsúlyozza, hogy az autopoietikus rendszerek nem rendelkeznek saját, beépített növekedésgátló mechanizmusokkal. Ha rajtuk múlna, a funkciórendszerek mindegyike a végtelenségig növekedne, veszélybe sodorva a többi működését. A modern beállítottságú zöld mozgalmakat az *Ökológiai kommunikációban* lényegüket tekint-

⁵⁷ Blühdorn 1997, 142.

⁵⁸ Uo. 143.

⁵⁹ Pham 2023.

ve a morális alrendszer túlfűtött növekedése káros melléktermékének tartja. Kegyetlen és egyoldalú ítélet, ám tagadhatatlan, hogy a társadalom komplexitásával nem számoló politikák ténylegesen eredményezhetnek nem szándékolt negatív folyamatokat. Mint láthattuk, az „ökológiai probléma” Luhmann-nál azt jelöli, ahogyan a társadalom belső komplexitásának növekedése maga után vonja a reagálóképesség csökkenését. Másként fogalmazva, a funkciók helyettesíthetetlensége együtt jár a növekvő interdependenciákkal és interpenetrációkkal, a funkciórendszerek rezonanciaképessége viszont nem tart lépést az interdependenciával.⁶⁰ A morális töltetű ökopolitikák általánosságban azt ígérnek nekünk, hogy a funkciórendszereket rezonanciaképesé tehetjük, méghozzá politikai és morális kollektív cselekvés által. Egyes Luhmann-tanítványok az autopoietikus rendszerekbe építenének be olyan alkotmányos garanciákat, amelyek meggátolnák ezen funkciók „túlnövekedését”, „reflexívvé” téve az autopoieszis folyamatát.⁶¹ Noha posztmodern lépésnek tűnhet a funkciórendszerek korlátozott sokféleségének pluralista igénye – a kritika lehetőségét természetesen fenn kell tartanunk ezzel a konstrukcióval szemben is. Elvégre Luhmann szociológiája is egy rendszer a sok közül, ebből következően pedig neki sem tulajdonítható semmilyen kizárólagosságigény. Nem számol például a modern funkcionális differenciálódástól eltérő társadalmi lehetőségekkel, alternatív társadalmi evolúciós utakkal. Pontosan a posztkolonialista elméletekből eredeztethető *kritikai tradicionalizmus* veti fel annak a lehetőségét, hogy a társadalom evolúcióját nem szükséges a funkciók mentén való szétkülönböződéssel vagy a „modernitás” bármilyen egyéb nagy elbeszélésével azonosítanunk.⁶² Ebben a tekintetben egyezés mutatkozik saját pozíciónk és Piyush Mathur posztkolonialista gondolkodó álláspontja között. Azzal vádolja Luhmann – joggal –, hogy figyelmen kívül hagyja „a modernitással szembeni történeti és kortárs ellenállási formákat”, megállapítása szerint pedig olyan „elemzési keretek szükségesek, amelyek képesek a modernitást más tényezők mellett fennálló, pörlekedő erőként reprezentálni, és nem csupán alterna-

⁶⁰ Luhmann 2010 [1986], 128–129.

⁶¹ Teubner 1994.

⁶² A „kritikai tradicionalizmus” fogalmát illetően lásd Nandy 1981.

tív modernitásokban, hanem a modernitással szembeni alternatívákban gondolkodnak”.⁶³ A tényleges pluralizmus letéteményese ez alapján a modernitás kizárólagosságát követő *nonmodern* paradigma volna.

Irodalom

- Blühdorn, Ingolfur 1997: A theory of post-ecologist politics. *Environmental Politics*, 6.3: 125–147.
- Bognár, Bulcsu 2013: Rendszerevolúció és társadalmi differenciálódás. In Karácsony, András – Bognár, Bulcsu (szerk.): *Kommunikáció és társadalom. Luhmann-olvasókönyv*. Budapest, Gondolat, 115–132.
- Bookchin, Murray 2009: Egy ökológus társadalom felé. Ford.: Hajdú, Gábor és Szegedi, Gábor. In Scheiring, Gábor – Jávor, Benedek (szerk.): *Oikosz és Polisz. Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan, 139–151.
- Borch, Christian 2011: *Niklas Luhmann*. New York, Routledge.
- Borch, Christian 2013: Spatiality, Imitation, Immunization. Luhmann and Sloterdijk on the Social. In la Cour, Anders – Philippopoulos-Mihalopoulos, Andreas (szerk.): *Luhmann Observed. Radical Theoretical Encounters*. Basingstoke – New York, Palgrave Macmillan, 150–171.
- Carlton, Clark 2019: Resonanzfähigkeit: Resonance Capability in Luhmannian Systems Theory. *Kybernetes*, 1–15.
- Clifford, Catherine 2022: *Germany to keep two nuclear plants available as a backup and burn coal as it faces an energy crisis brought on by war and climate change*. <https://www.cnn.com/2022/09/06/germany-to-keep-two-nuclear-plants-available-as-a-backup-burn-coal.html>
- Éber, Márk Áron 2020: A rendszer fáj a Földnek. Ökológiai problémák és kommunikációjuk kétféle rendszerfelfogásban. *Replika*, (114): 41–61.
- Eder, Klaus 1996: *The Social Construction of Nature*. London, Sage.
- Gilbert, Andrew Simon 2019: *The Crisis Paradigm. Description and Prescription in Social and Political Theory*. Basingstoke – New York, Palgrave Macmillan.
- Gren, Martin – Zierhofer, Wolfgang 2003: The unity of difference: a critical appraisal of Niklas Luhmann's theory of social systems in the context of corporeality and spatiality. *Environment and Planning*, 35.4: 615–630.
- Habermas, Jürgen 2011 [1981]: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Ford.: Berényi, Gábor és Felkai, Gábor. Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat.
- Haraway, Donna J. 2016: *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham–London, Duke University Press.
- Herath, Nisal – Tyner, Wallace E. 2019: Intended and unintended consequences of US renewable energy policies. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 115: 1–7.
- Hévízi, Ottó 2013: *Idő és zinkretizmus. Állandó tekintettel Nietzsche-re*. Budapest, Kalligram.
- Horváth, Márk 2021: *Az antropocén. Az ökológiai válság és a posztantropocentrikus természetkultúrális viszonyok*. Budapest, Prae.

63 Mathur 2005, 350–351.

- Horváth, Márk – Lovász, Ádám 2017: *Chthulucén, antropocén és a sötét ökológia*. <https://aszem.info/2017/10/chthulucen-antropocen-es-sotet-okologia001>
- Horváth, Márk – Lovász, Ádám 2021: Barokkóosz és szférikus ökológia. In Horváth, Márk – Lovász, Ádám: *A határsértés technológiái. Alkalmazott filozófiai tanulmányok a poszthumán állapotról*. Budapest, Kijárat, 9–31.
- Hörl, Erich 2013: Tausend Ökologien. Der Prozess der Kybernetisierung und die Allgemeine Ökologie. In Diederichsen, Diederich – Franke, Anselm (szerk.): *The Whole Earth. Kalifornien und das Verschwinden des Außen*. Berlin, Sternberg Press, 121–130.
- Latour, Bruno 2021: *Hibrid gondolkodás*. Ford.: Keresztes, Balázs. Budapest, Kijárat.
- Lovász, Ádám 2018: *Az érzet deterritorializációja. A kiterjesztett észlelés filozófiája*. Budapest, Gondolat.
- Luhmann, Niklas 1987: 'Distinctions directrices'. Über Codierung von Semantiken und Systemen. In Luhmann, Niklas: *Soziologische Aufklärung, Vol. 4. Beiträge zur funktionalen Differenzierung der Gesellschaft*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 13–31.
- Luhmann, Niklas 2005: Wie ist Bewusstsein an Kommunikation beteiligt. In Luhmann, Niklas: *Soziologische Aufklärung, vol. 6: Die Soziologie und der Mensch*. Wiesbaden, VS Verlag, 38–54.
- Luhmann, Niklas 2009 [1984]: *Szociális rendszerek. Egy általános elmélet alapvonalai*. Ford.: Bruncel, Balázs és Kiss, Lajos András. Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat.
- Luhmann, Niklas 2010 [1986]: *Ökológiai kommunikáció. Képes-e felkészülni a modern társadalom az ökológiai veszélyekre?* Ford.: Bruncel, Balázs. Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat.
- Luhmann, Niklas 2012 [1997]: *Theory of Society. Vol. I*. Ford.: Barrett, Rhodes. Stanford, Stanford University Press.
- Lyotard, Jean-François 1993: A posztmodern állapot. Ford.: Bujalos, István. In Habermas, Jürgen: *A posztmodern állapot*. Budapest, Századvég, 7–145.
- Mathur, Piyush 2005: Neither cited nor foundational: Niklas Luhmann's ecological communication; A critical exegesis and some theoretical suggestions for the future of a field. *The Communication Review*, 8.3: 329–362.
- Morton, Timothy 2007: *Ecology Without Nature. Rethinking Environmental Aesthetics*. Cambridge, Harvard University Press.
- Nandy, Ashis 1981: From outside the imperium: Gandhi's cultural critique of the 'West'. *Alternatives*, 7.2: 171–194.
- Pham, Lisa 2023: *Extinction Rebellion UK to Stop Protests That Disrupt the Public*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-01-01/extinction-rebellion-uk-to-stop-protests-that-disrupt-the-public>
- Rolston III, Holmes 2005: A környezeti etika időszerű kérdései. Ford.: Csipes, András és Scheiring, Gábor. In Lányi, András – Jávor, Benedek (szerk.): *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan, 85–115.
- Ropolyi, László 2022: Filozófia a posztigazság korában. *Polanyiana*, 31: 38–62.
- Roth, Steffen – Valentinov, Vladislav 2020: East of nature. Accounting for the environments of social sciences. *Ecological Economics*, 176: 1–7.
- Stiegler, Bernard 2018: *The Neganthropocene*. Ford.: Ross, Daniel. London, Open Humanities Press.
- Szigeti, Attila 2021: Emergencia és önvonatkozás az élet és a megismerés magyarázatában. In Szigeti, Attila – Ungvári, Imre (szerk.): *Komplexitás a természetben és a társadalomban. Filozófiai és tudományközi megközelítések*. Kolozsvár, Pro Philosophia Egyetemi Műhely Kiadó, 69–93.

- Teubner, Günther 1994: Társadalomirányítás reflexív jog révén. Ford.: Zsidai, Ágnes. In Cs. Kiss, Lajos – Karácsony, András (szerk.): *A társadalom és a jog autopoietikus felépítettsége. Válogatás a jogi konstruktivizmus irodalmából*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 66–95.
- Valentinov, Vladislav 2014: The complexity–sustainability trade-off in Niklas Luhmann's social systems theory. *Systems Research and Behavioral Science*, 31.1: 14–22.
- Vincent, Andrew 2009: Ökológizmus. Ford.: Varsányi, Kornél. In Scheiring, Gábor – Jávor, Benedek (szerk.): *Oikosz és Polisz. Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan, 257–298.
- Z. Karvalics, László 2021: *Az infodémiától a tudáskormányzásig. Világjárvány és világrendszer információkutatói szemmel*. Budapest, TIT-L'Harmattan.